

Utvalget for framtidens fellesskole

Notat

Til: Utvalget

Dato:

Fra: Sekretariatet

Saksnr.:

Sak 4-4 C. Bakgrunn: Sosiale ulikheter i skolen

På utvalgsmøte 4 får vi en presentasjon om stortingsmeldingen om sosial utjevning og mobilitet. «SUM-meldingen» vil legges frem for stortinget fra fem departementer (KD, BFD, AID, HOD, KLD). Det er grunn til å anta at meldingen vil vektlegge tverrsektorielt samarbeid og at skolen inngår som en av flere komponenter.

Siden meldingen ikke er lagt fram, kan vi ikke gjengi innholdet her. Dette notatet gir derfor en kortfattet fremstilling av sosial ulikhet i skolen og en oversikt over noen modeller som har vært brukt for å forklare de vedvarende sosiale ulikhetene i skolen. Dette er relevant informasjon med tanke på innlegget om SUM-meldingen.

1 Sosiale ulikheter i skolen

1.1 Innledning

Selv om regelverket eller formålsparagrafen ikke eksplisitt sier at skolen skal bidra til å redusere sosiale forskjeller, vil praktisering av likeverd (jf. sak 4-4 B) ofte handle om å kompensere for ulikheter som skyldes ulike sider ved elevenes sosiale bakgrunn. Allerede ved skolestart stiller barn fra lavere sosiale lag et godt stykke bak barn fra høyere sosiale lag (Nordahl, 2023). Læringsgapet mellom elever med lavest og høyest sosioøkonomisk status ser ut til å øke gjennom skoleløpet, og i tillegg tyder forskning på at gapet har økt over tid (Sandsør, 2023) (Markussen, 2023).

Det at skolen historisk sett har utjevnet sosiale forskjeller betyr med andre ord ikke at sosiale forskjeller er fraværende i dagens skole eller at dagens skole lykkes med å gi alle elever like muligheter uavhengig av bakgrunn eller forutsetninger.

Status for sosiale forskjeller i utdanningsløpet er godt oppsummert i rapporten Et jevnere utdanningsløp fra Ekspertgruppen om betydning av barnehage, skole og SFO for sosial utjevning, ledet av Katrine V. Løken (Kunnskapsdepartementet, 2024).

Ekspertgrupperapporten er en av flere «forløpere» til SUM-meldingen og inngår som del av kunnskapsgrunnlaget for stortingsmeldingen.

Analysen fra ekspertgruppa viser at sosial bakgrunn har stor betydning for hvordan barn klarer seg i skolen, at ulikhetene basert på sosial bakgrunn vedvarer og til dels øker, og at forskjellene øker med elevenes alder. Ekspertgruppa dokumenterer sosiale forskjeller i skolen gjennom fire forhold: ulikheter i elevresultater, i gjennomføring av videregående, i tilknytning til arbeidsmarkedet og i psykisk helse (Kunnskapsdepartementet, 2024, s. 44-74):

1.2 Sosiale ulikheter i elevresultater

Barn fra ulik sosial bakgrunn presterer ulikt i skolen. Med statistikk fra nasjonale prøver i regning, lesing og engelsk på 5. og 8. trinn, og grunnskolekarakterer på 10. trinn viser ekspertgruppa at sammenhengen er lineær: Jo mer utdanning foreldrene har, desto bedre gjør elevene det på skolen. Og jo eldre elevene er, desto større betydning ser foreldrenes utdanning ut til å ha for elevenes resultater.

Et lyspunkt er at PISA-forskningen har vist at det er svakere sammenheng mellom sosial bakgrunn og skoleprestasjoner i Norge enn i mange andre land (Jensen et al.). Samtidig har forskere gjort funn som tyder på at prestasjonsgapet mellom norske elever med lavest og høyest sosial bakgrunn har økt over tid (Markussen, 2023).

1.3 Sosiale ulikheter i gjennomføring av videregående

Barn fra familier med høyere sosioøkonomisk status fullfører oftere videregående skole enn barn fra familier med lavere sosioøkonomisk status. I overkant av halvparten av elevene i den laveste sosiale gruppen (målt ved foreldres utdanning) fullfører, mens nesten 9 av 10 elever som befinner seg i den høyeste sosiale gruppen fullfører videregående skole.

Et lyspunkt er at stadig flere fullfører videregående skole, og fullføringsraten har gått mest opp blant elever med lav sosial status. Likevel er det fortsatt betydelige sosiale forskjeller i gjennomføring av videregående.

1.4 Sosiale ulikheter i tilknytning til arbeidslivet

En klar overvekt av de unge utenfor utdanning og arbeid har foreldre uten registrert utdanning eller kun grunnskole. Gruppen omtales ofte som NEET- not in education, employment or training. Over tid har NEET-andelen blant unge vært nokså stabil, med tendenser til en liten nedgang.¹

Et lyspunkt er at sannsynligheten for å falle utenfor («bli NEET») avtar med økende grunnskolekarakterer – også for elever fra lavere sosiale lag. Det kan altså se ut som skolen virker som en buffer mot utenforskap for enkelte, og slik faktisk bidrar til sosial utjevning. Sagt på en annen måte: Det finnes elever med lavt utdannede foreldre som får gode resultater i skolen, gjennomfører videregående, tar høyere utdanning og får bedre betalte jobber og mer stabil tilknytning til arbeidslivet enn sine foreldre.

¹ Ca 1 av 10 unge under 30 år er utenfor arbeid, utdanning og arbeidsrettede tiltak i følge [SSB](#).

Vi kan se mørkere på at unge uføre de siste 20 årene har økt.² Forskere som har forsøkt å forklare utviklingen kan ikke se at arbeidslivet har blitt tøffere, eller at det har vært noen store endringer i helsekravene for å få utføretrygd. De tilskriver en del av økningen til en økning i utviklingshemming og autisme. En annen del av økningen kan tilskrives flere med adferds-, angst- eller depresjonslidelser (Bråten & Sten-Gahmberg, 2022).

Mønsteret forskerne avdekker tyder på at hoveddelen av ansvaret for økningen i uføretrygd blant unge bør plasseres hos de delene av samfunnet som skal hjelpe og kvalifisere barn og unge gjennom oppvekst og ungdomstid. Skolen er blant adressatene.

1.5 Sosiale ulikheter i psykisk helse

Barn med lavere sosial bakgrunn blir oftere diagnostisert med en psykisk lidelse før skolestart enn barn med høyere sosial bakgrunn. Både blant gutter og jenter er denne sosiale forskjellen drevet av ADHD-diagnoser. ADHD er den arvelige helsetilstanden som betyr mest for både gutters og jenters karakterer. Sosial bakgrunn innvirker på hvordan elever med ADHD gjør det på skolen, men virker ikke avgjørende. For eksempel gjør barn med ADHD og høyt utdannede foreldre det i snitt bedre i skolen enn barn uten ADHD og lavt utdannede foreldre.

Det er også sosiale forskjeller i den selvrapporterte psykiske helsen blant barn og unge i skolealder. Barn fra lavere sosial bakgrunn føler seg oftere ulykkelige og svarer oftere at de kjenner på en håpløshet enn barn med høyere sosial bakgrunn. Undersøkelser har også vist at barn og unge med få ressurser hjemme utsettes mer for mobbing og trives dårligere på skolen enn andre (Bakken, 2024).

Ekspertgruppa skriver at det er faglig uenighet om det har skjedd en reell forverring av unges psykiske helse eller om økning i diagnoser og selvrapporterte problemer skyldes endringer i holdninger og tjenestetilbud. Kunnskapsgrunnlaget er for tynt til å konkludere om sosiale forskjeller i psykisk helse har blitt sterkere med tiden.

² Fra 2000 til 2020 økte andelen 18-29-åringer med uføretrygd fra 0,8 til 2,5 prosent, tilsvarende fra 8 000 til 21 000 personer.

3 Hvordan ulikhetene kan forklares

Det finnes mange mulige forklaringer på hvorfor de sosiale ulikhetene i skolen består, og hvorfor de ser ut til å forsterkes heller enn å utjevnes gjennom skoleløpet. Her er tre forklaringsmodeller som vi oppfatter at ofte nevnes i denne sammenhengen:

Genetikk. Etter gjennombruddet med kartleggingen av det humane genom har forskning funnet en sammenheng mellom genmønstre og tilbøyelighet for læring (Cheesman et al., 2022). Forskere har også funnet at gener forklarer en vesentlig del av sammenhengen mellom foreldre og barns utdanningsnivå (Baier, Eilertsen, et al., 2022). Det er og gjort funn som tyder på at effekten av en elevs genetiske tilbøyelighet for læring varierer både med skolesystemet og med hvilken skole de går på (Baier, Lang, et al., 2022; Cheesman et al., 2022). Den genetiske komponenten for læring må ikke ses på som deterministisk – miljøfaktorer har også betydning for hvorvidt potensialet for læring utløses. (Se ellers drøftingen av tidlig sortering og kjennetegn ved «gode» skoler i notat 4-4 B.)

Virkningsløse tiltak. En annen mulig forklaring er at de tiltakene som settes inn i skolen for å kompensere for elevers ulike utgangspunkt ikke virker, eller ikke er kraftfulle nok (Nordahl, 2023). Det kan være at de rettighetsbaserte tiltakene som loven åpner for fungerer for dårlig eller ikke etter hensikten. De kan for eksempel være feil dosert eller feil innstilt, slik at elevene enten ikke får nok støtte eller ikke får den typen støtte de egentlig trenger. Flere utvalg har tatt til orde for å utvikle en mer systematisk forskning på effekten av kompenserte tiltak (gjerne kalt «intervensjoner») før de rulles ut i stor skala (Barne og familiedepartementet, 2024; Kunnskapsdepartementet, 2024; NOU 2018:3, 2018).

Kulturell reproduksjon. Den mest grunnleggende kritikken av skolen som utjevningsmekanisme er at foreldre og lærere i det skjulte påvirker barnas sjanser i skolen på måter som favoriserer elever fra høyere sosiale lag. Påstanden er at det finnes strukturelle forhold i skolen som gjør likeverdig opplæring umulig. Elever som ikke tilpasser seg den verdsatte sosiale praksisen i skolen blir sanksjonert, og den verdsatte sosiale praksisen er den som følger elever fra høyere sosiale lag. Dette har blitt kalt «den skjulte læreplanen» fordi reproduksjonen av ulikhet foregår utenfor den formelle, åpne læreplanen. Skolen og lærerne samarbeider dessuten bedre med foreldre som støtter opp om de samme verdiene, og barna deres belønnes med bedre muligheter videre i utdanningssystemet og arbeidslivet. Reproduksjon av ulikhet er dermed kulturelt betinget og innbakt i skolens strukturer på måter som gjør den vanskelig, om ikke umulig, å komme ut av (Bourdieu, 1990; Nordahl, 2023).

Den siste forklaringsmodellen er langt fra ny, og ble formulert slik i en NOU om spesialundervisning i 2009 («Midtlyngutvalget»):

” Skolen har ikke fungert slik planer og lowverk legger opp til. Det kan se ut som om utdanningssystemet er spesielt godt tilpasset en gruppe veltilpassede elever med foreldre som selv har lyktes i utdanningssystemet. I tillegg kan det se ut som om de som arbeider i skolen i stor grad har samme bakgrunn. Slik kan de som kjenner utdanningssystemets koder få en god og tilpasset utdanning, mens elever med en annen bakgrunn krever en annen tilnærming til lærestoff og læringsprosesser. Mange av disse opplever at skolen ikke utfordrer deres potensial, ikke legger til rette for den læring som treffer dem, og i enkelte tilfeller heller ikke føler det er skolens jobb å tilpasse seg «marginale grupper». Forskning hevder at skolen verken utfordrer de flinke eller tar godt nok vare på de som trenger ekstra hjelp for å utvikle evnene sine. Skolen er tilpasset en gjennomsnittselev som ikke finnes.” (NOU 2009:18, 2009, s. 20)

4 Avslutning

Ekspertgruppen om sosial utjevning og sosial mobilitet mener det er en sammenheng mellom sosial ulikhet og likeverdig opplæring i skolen. De konkluderer likevel med at det ikke finnes noen åpenbar løsning på hvordan utdanningsmyndighetene kan bidra til mer likeverdighet i opplæringen av barn og unge (Kunnskapsdepartementet, 2024, s. 83). Vi kan kanskje tolke dem slik at de ser på sosial ulikhet som et av flere forhold som gjør ambisjonen om likeverdig opplæring mer krevende å oppnå, alternativt at skolen ikke fullt ut lykkes med å gi elevene en likeverdig opplæring.

Forskning tyder på at gode skolesystemer og et godt skolemiljø kan bidra til å redusere forskjeller i skoleprestasjoner, enten det er familiegener, familiemiljø eller andre forhold som gir ulike forutsetninger for utvikling og læring (Baier, Lang, et al., 2022; Cheesman et al., 2022; Kunnskapsdepartementet, 2021).

Samtidig spiller forhold utenfor skolen inn på arbeidet med likeverdig opplæring innenfor skolen. Sosial bakgrunn, idretts- kultur- og fritidsinteresser og helseforhold er noen eksempler. SUM-meldingen ble satt ned for å fremheve tverrsektorielle perspektiver på sosial utjevning og mobilitet, hvor skolen er en del av et større bilde. Målet med meldingen er å fremme gode oppvekstsvilkår, sosial utjevning og mobilitet for barn og unge – og at barn og unge skal være inkludert i arbeids- og samfunnsliv når de blir voksne.

Utvalget må ta stilling til i hvilken grad de ønsker å vektlegge sosial utjevning i NOU'en, også i lys av den kommende stortingsmeldingen.

Litteratur

- Baier, T., Eilertsen, E. M., Ystrøm, E., Zambrana, I. M. & Lyngstad, T. H. (2022). An anatomy of the intergenerational correlation of educational attainment – Learning from the educational attainments of Norwegian twins and their children. *Research in Social Stratification and Mobility*, 79, 100691. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2022.100691>
- Baier, T., Lang, V., Grätz, M., Barclay, K. J., Conley, D. C., Dawes, C. T., Laidley, T. & Lyngstad, T. H. (2022). Genetic Influences on Educational Achievement in Cross-National Perspective. *European Sociological Review*, 38(6), 959-974. <https://doi.org/10.1093/esr/jcac014>
- Bakken, A. (2024). Ungdata 2024 Nasjonale resultater (NOVA Rapport 6/24, Issue. Velferdsforskningsinstituttet NOVA OsloMet-. https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/bitstream/handle/11250/3145138/Ungdata2024_NasjonaleResultater_UU.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Barne og familiedepartementet. (2024). En barndom for livet. Økt tilhørighet, mestring og læring for barn i fattige familier. Revidert utgave, desember 2024. B. o. familiedepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/df568c8ea68f48d6b03f2cca6149cf77/no/pdf/s/barn-i-fattige-familier.pdf>
- Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1990). *Reproduction in education, society and culture* (2nd ed.). Sage Publications.
- Bråten, R. H. & Sten-Gahmberg, S. (2022). Unge uføre og veien til uføretrygd. Søkelys på arbeidslivet, 39(1), 1-19. <https://doi.org/10.18261/spa.39.1.4>
- Cheesman, R., Borgen, N. T., Lyngstad, T. H., Eilertsen, E. M., Ayorech, Z., Torvik, F. A., Andreassen, O. A., Zachrisson, H. D. & Ystrom, E. (2022). A population-wide gene-environment interaction study on how genes, schools, and residential areas shape achievement. *NPJ science of learning*, 7(1), 29.
- Jensen, F., Kjærnsli, M., Björnsson, J. K. & Pettersen, A. Gir norsk skole alle elever like muligheter til å bli gode lesere? I Like muligheter til god leseforståelse? (s. 222-241) (Books). Universitetsforlaget. <https://doi.org/doi:10.18261/9788215040066-2020-09>
- Kunnskapsdepartementet. (2021). En skole for vår tid. Sluttrapport Ekspertgruppe for skolebidrag. Kunnskapsdepartementet. https://www.regjeringen.no/contentassets/0f38964bb67f4259b74967911799bdac/en-skole-for-var-tid_v5.pdf
- Kunnskapsdepartementet. (2024). Et jevnere utdanningsløp. Barnehage og skole/SFO som innsats mot ulikhet blant barn. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/52d541c8fff94f3b84740a0e260c4597/no/pdf/s/et-jevnere-utdanningslop.pdf>
- Markussen, S. o. R., Knut (2023). The rising influence of familybackground on early school performance. IZP DP, (16223). <https://www.iza.org/publications/dp/16223>
- Nordahl, T. o. N., Sigrid Øyen. (2023). Sosial ulikhet i skolen. PAIDEIA, 25.
- NOU 2009:18. (2009). Rett til læring. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/45e9a9eca3a447f39451d1abfb4053cf/no/pdfs/nou200920090018000dddpdfs.pdf>
- NOU 2018:3. (2018). Voksne i grunnskole- og videregående opplæring. Finansiering av livsopphold. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/f1b178ace9bf45d095e8f1d9431c3b1d/no/pdfs/nou201820180013000dddpdfs.pdf>
- Sandsør, A. M. J., Zachrisson, Henrik Daae, Karoly, Lynn A., og Dearing, Eric. (2023). The Widening Achievement Gap Between Rich and Poor in a Nordic Country. *Educational*

Researcher, 52(4), 195-205.

<https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.3102/0013189X221142596>